

Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak Discussing The Nature and Invention of Money in the Context of Its Historical Development

Yahya AYYILDIZ ^a Murat ARISAL ^b

^aMarmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. yahyaayyildizkh@gmail.com

^bMarmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. murat.arisal@marmara.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Para
Paranın işlevleri
Para teorileri
Sikke
Lidya

Amaç – İktisat teorisinin ve tarihinin tartışılmalı konu başlıklarından biri, paranın doğası ve icadıdır. Bu zamana kadar paranın doğası konusunda tatmin edici bir açıklama yapılamadığı gibi paranın Lidyalılar tarafından icat edildiği iddiası da yeni bulgularla her geçen gün zayıflamaktadır. Bu makalede paranın ne olduğuna ilişkin tutarlı bir açıklamaya ulaşılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte paranın ne zaman ve kimler tarafından icat edildiği de araştırılmıştır.

Yöntem – Bu araştırma için tarihsel-karşılaştırmalı yöntemin yanı sıra yorumsayıcı veya tarihselci yöntemden de faydalanılmıştır. Bununla birlikte kavram ve teorilerin iktidar ilişkilerinden azade olmadığını söyleyen eleştirel yöntem, Lidya iddiasının sorgulanmasına katkı sunmuştur. Ayrıca paranın ne olduğu konusunda para nesnesine değil de para fikrine odaklanmak gerektiği hususunda kurumcu iktisadın yaklaşımından faydalanılmıştır.

Gönderilme Tarihi 25 Haziran
2023

Revizyon Tarihi 7 Eylül 2023

Kabul Tarihi 10 Eylül 2023

Bulgular – Metalizmin yanı sıra devlet ve kredi teorileri de paranın kendisi ile işlevleri veya para kavramı ile para nesnesi arasında açık bir ayırım yapmamıştır. Bu durum, para olgusunun açıklanmasını veya anlaşılmasını zayıflatmıştır. Bu makalede paranın, değeri temsil eden yasal sembol olduğu öne sürülmüştür. Ayrıca Lidya iddiasının temel dayanakları olan damgalama, elektron madeni ve Lidya'nın öncülüğü varsayımlarının geçersizliği ortaya konulmuştur.

Tartışma – Paranın ne olduğuna ve ne zaman icat edildiğine ilişkin tutarlı bir açıklama yapılamayışının nedeni, iktisat teorisinin Batı merkezci karakteridir. İktisat teorisinin bütün toplumlara hitap edebilmesinin yolu, Batı merkezci karakterinin tartışılması ve sorgulanmasından geçmektedir. Bu makale, bu amaca yönelik bir girişimdir.

Makale Kategorisi:

Araştırma Makalesi

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Keywords:

Money
Functions of money
Money theories
Coin
Lydia

Purpose – One of the controversial topics of economic theory and history is the nature and invention of money. To date, there has been no satisfactory explanation of the nature of money, and the claim that money was invented by the Lydians has been weakened by new evidence. This paper attempts to provide a coherent explanation of what money is. It also investigates when and by whom money was invented.

Design/methodology/approach – In addition to the historical-comparative method, the interpretive or historicist method was also used for this research. However, the critical method, which states that concepts and theories are not free from power relations, contributed to the questioning of the Lydian claim. In addition, institutional economics has been used to focus on the idea of money, not the money object, about what money is.

Received 25 June 2023

Revised 7 September 2023

Accepted 10 September 2023

Findings – In addition to metalism, theories of state and credit did not make a clear distinction between money itself and its functions, or between the concept of money and money object. This situation has weakened the explanation or understanding of the money phenomenon. It has been argued in this paper that money is the legal symbol that represents value. In addition, the invalidity of the assumptions of imprinting, electron mine, and the pioneering of Lydia, which are the basic foundations of the Lydian claim, were revealed.

Discussion – The reason why there is no coherent explanation of what money is and when it was invented is the Western-centred character of economic theory. The way that economic theory can appeal to all societies is through the discussion and questioning of its Western-centred character. This paper is an attempt to that purpose.

Article Classification:

Research Article

Önerilen Atıf/Suggested Citation

Ayyıldız, Y., Arısal, M. (2023). Tarihî Gelişimi Bağlamında Paranın Doğasını ve İcadını Tartışmak, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15 (3), 1868-1884.

1. GİRİŞ

İktisat tarihinin tartışmalı konu başlıklarından biri, paranın doğası ve icadıdır. Carl Menger'in de ifade ettiği gibi "Paranın esrarengiz fenomeni hakkında bugün bile tatmin edici bir açıklama yapılamadığı gibi doğası ve işlevleriyle ilgili en temel sorular üzerinde bile henüz bir anlaşma yoktur" (Menger, 2009: 15). Heinsohn ve Steiger ise "paranın icadına ilişkin açıklamaların, 'neredeyse tükenme noktasına kadar gözden geçirilmiş' nedenlerle bugüne kadar tartışmalı olduğu belirtilmelidir" (Heinsohn ve Steiger, 2013: 159) demektedir.

19. yüzyıl öncesinde tarih ve dolayısıyla paranın tarihi, antik Yunan'la başlayıp modern Avrupa'yla son buluyordu. Hâliyle paranın mucidi de Herodot'a atfen Lidyalılar olarak biliniyor; metalizm, para olgusunu açıklayan tek teori olarak kabul ediliyordu. Temellerini Aristo'da bulan bu teoriye göre para, değişimi kolaylaştırmak için icat edilmişti ve değerini, hammaddesi olan madenden almaktaydı.

Ancak paranın doğası ve ne zaman icat edildiği, özellikle 19. yüzyılda çivi yazısının çözümlenmesi sonrasında tartışılır hâle gelmiştir (Hudson, 2000: 303; Battilossi ve Yago, 2020: 3-4). Bu sayede antik Mezopotamya'ya ait pek çok bilgiye ulaşılmış ve bu bilgiler ışığında insanlık tarihi yeniden yazılmıştır. Paranın doğası ve tarihi de söz konusu keşiften önemli ölçüde etkilenmiştir.

Çartalizm olarak da adlandırılan paranın devlet teorisinin en önemli savunucularından biri olan J. M. Keynes'e göre "Para, uygarlığın diğer bazı temel unsurları gibi, birkaç yıl önce inanmamız öğretilenden çok daha eski bir kurumdur" (Keynes, 2019: 10). Karl Polanyi'ye göre Aristo'dan Karl Marx'a kadar pek çok isim, iş bölümünün artması ve ticaretin gelişmesi sayesinde paranın ortaya çıktığını kabul etmiştir. Ancak "Böyle bir görüş, mevcut bulgular ışığında artık desteklenemez (Polanyi, 1977: 77).

Paranın kredi teorisini ortaya koyan Innes'a göre metalizm teorisi, ayrıntılı araştırmalar ve güvenilir veriler yerine Homeros ve Aristo'dan birkaç cümleye ve seyyahların izlenimlerinden faydalanarak hazırlanan Adam Smith'in bazı pasajlarına dayanmaktadır. Ancak nümizmatik alanındaki araştırmalar ve antik Mezopotamya'ya ilişkin keşifler, daha önce var olmayan pek çok bilgiyi gün ışığına çıkarmıştır. "Bu bilgiler ışığında artık açık bir şekilde ifade edebiliriz ki metalizm teorisinin yanlış olduğu, sağlam tarihsel kanıtlara dayanmaktadır" (Innes, 2004: 15).

Menger, 1892 yılında yayınlanan *On the Origins of Money* adlı eserinde "Bugün bile tatmin edici bir para teorimiz yok" (Menger, 2009: 15) demekle birlikte kendisinden sonra çivi yazısının çözümlenmesiyle elde edilen bilgiler ışığında Knapp ve Innes tarafından *devlet ve kredi* olmak üzere iki teori geliştirilmiş ve bu teoriler, hepsine olmasa bile bazı sorulara cevap verebilmiştir. 20. yüzyılda geliştirilen bu teoriler, 19. yüzyıla kadar geçerli olan metalizm teorisini ve paranın Lidyalılar tarafından icat edildiği iddiasını en azından tartışılır kılmıştır.

Joe Cribb'in ifade ettiği gibi, "Bugün Aristoteles'inkinden daha yetkin bir para görüşü oluşturulabilir." Çünkü arkeolojik araştırmalar ve literal çalışmalarla antik Yunanistan'da Aristo veya Herodot'un sahip olduğundan daha fazla bilgiye sahibiz. Sadece antik Mezopotamya ve Çin'in değil, aynı zamanda Miken dönemi Yunanistan'ının bilgilerine de ulaşabilmekteyiz (Cribb, 2004: 84).

Bütün bu gelişmelere ve aleyhteki bulgulara rağmen kökeni Aristo'da olan metalizm teorisi ile kaynağı Herodot olan Lidya iddiası, pek çok isim tarafından savunulmaya devam etmektedir. Bu makalede öncelikle paranın doğası ve kökenine ilişkin söz konusu tartışmalar ele alınacak, buna yönelik farklı görüşler sergilenecek ve buradan hareketle daha tutarlı ve olguyla mutabık bir para tanımına ulaşılmaya çalışılacaktır. Ayrıca Lidya iddiası da sorgulanacaktır.

2. YÖNTEM

Paranın ne tür bir doğaya sahip olduğu ve ne zaman icat edildiği sorularının cevabını bulabilmek için *nitel araştırmalarda* kullanılan *tarihsel-karşılaştırmalı* yöntem uygulanacaktır. Bu yöntem, sosyal bilimlerin modern dönemdeki oluşumunda Emile Durkheim, Max Weber ve Karl Marx gibi kurucular tarafından uygulanmıştır. Bu yöntemde göre herhangi bir olgunun farklı toplumlardaki görünümünün yanı sıra tarihî süreç içerisindeki değişimi de karşılaştırmalı olarak inceleme konusu yapılır ve aralarındaki benzerlik veya farklılıklardan olgunun niteliğine ilişkin genel sonuçlar çıkarılır. Tarihsel-karşılaştırmalı yöntemde ağırlıklı ikincil kaynaklar kullanılır (Neuman, 2020: 739).

Tarihsel-karşılaştırmalı yöntemle yakından ilişkili bir başka yöntem de *yorumsayıcı veya tarihselci* diye de adlandırılan yaklaşımdır. Friedrich List, Gustav von Schmoller, Werner Sombart ve Wilhelm Dilthey gibi isimler tarafından savunulan bu yöntem, pozitivist yaklaşımdan farklı olarak, doğa bilimlerindeki gibi bütün toplumları kapsayan evrensel, zorunlu ve mutlak yasaların varlığını reddeder. Her toplumun kendine has niteliklerinin olduğunu ve kendi özgünlüğü içerisinde anlaşılabileceğini öne sürer (Hodgson, 2002: 58).

Karl Marx, Sigmund Freud, Theodor Adorno, Erich Fromm ve Pierre Bourdieu gibi isimlerin temsilciliğini yaptığı *eleştirel yöntem* de önemli çıkarımlara kaynaklık etmiştir. Bourdieu, pozitivist yöntemin nesnelci veya nicelci yaklaşımının yanı sıra tarihselci yöntemin öznelci veya göreci tutumunu da eleştirmiş ve her iki unsuru harmanlayan bir yaklaşım sergilemiştir. Eleştirel yöntem, toplumsal olguların doğası gereği siyasi olduğunu ve bu olguları ele alan kavram ve teorilerin de iktidar ilişkilerinden azade olmadığını vurgulamıştır. Bu yönüyle bir olgunun anlaşılması, iktidar ilişkilerinin açığa çıkarılmasıyla mümkün olacaktır (Neuman, 2020: 205). Bu yöntem, özellikle paranın Lidyalılar tarafından icat edildiği söyleminin sorgulanmasında kullanılacaktır.

Ayrıca *kurumcu iktisadın* yaklaşımından da faydalanılmıştır. Bu yönüme göre bireyler, kararlarını kurumsal çerçeve içerisinde alırlar veya kurumsal yapı, bireysel kararları şekillendirir. Bu nedenle herhangi bir olgunun anlaşılabilmesi için kurumsal yapının analiz edilip açığa çıkarılması gerekir. Bu yaklaşımın kurucusu olarak kabul edilen Veblen'e göre kurum, "normlar ve idealler bütünü" iken North'a (2010: 9) göre "bir toplumda oynanan oyunun kurallarıdır." Dolayısıyla bireysel veya somut olanı ön plana almak yerine bireyin sınırlarını belirleyen kuralları veya düşünceyi tespit etmek, olgunun anlaşılmasında önemli bir noktadır. Bu yaklaşımdan faydalanarak para nesnesinden önce para kavramı veya fikrine odaklanılacaktır.

3. BULGULAR

3.1. Para Nedir?

Paranın doğasını ve icadını tartışmak için öncelikle paranın tanımının yapılması ve hangi yönüyle para olmayan metadan ayrıldığı belirlenmesi gerekir. Paranın tanımının nasıl yapıldığı, kaçınılmaz olarak paranın kimler tarafından ve ne zaman icat edildiği sorusunun cevabını da değiştirecektir (Davies, 2002: 156). Bu bölümde farklı isimlere ait para tanımları verilecek ve bunlar, eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Bütün para tanımları iki kategoride değerlendirilebilir. Birincisi parayı somut bir nesne olarak görenler, ikincisi de onu soyut bir birim olarak kabul edenler (Einzig, 1966: 312). Metalizm teorisi olarak adlandırılan birinci yaklaşıma göre para, öncelikle değerli bir madendir ve temel işlevi, değişim aracı olmasıdır (Smith, 1997: 33; Menger, 2009: 15-16; Grierson, 1977: 31). Ancak altın ve gümüş gibi değerli madenlerin veya bu madenlere endeksli paranın tedavülden kalkması ve yerine itibari paranın geçmesinden sonra paranın tanımından *değerli maden* ifadesi çıkarılmıştır.

Bugün itibarıyla ana akım iktisadın kabul ettiği para tanımı, revize edilmiş metalist teoriye aittir. Samuelson ve Nordhaus'a göre "Para, yaygın olarak kabul edilen bir değişim aracı olarak hizmet eden herhangi bir şeydir" (Samuelson ve Nordhaus, 2010: 458). Niall Ferguson'a göre ise "Bilinen anlamda para, takasın verimsizliğini ortadan kaldırma üstünlüğüne sahip bir değişim aracı, değerlendirme ve hesaplamaları kolaylaştıran bir hesap birimi ve iktisadi faaliyetlerin uzun bir zaman dilimine ve coğrafyaya yayılarak yapılmasına imkân sağlayan bir değer saklama aracıdır" (Ferguson, 2012: 25-26). Bu yaklaşıma göre para, "alışverişi kolaylaştıran bir yağlayıcıdır" (Samuelson ve Nordhaus, 2010: 33). Paranın değişimde ortaya çıkan temel rolü, malların değerlerini birbiriyle eşitleyebilmektir. Bu anlamda "para bir eşitleme aracıdır" (Aristoteles, 2014: 115). Sadun Aren'e göre "Para, ... bir toplumun, değer ölçüsü ve ödeme aracı olarak kullanmayı kabul ettiği araç olarak tanımlanabilir" (Aren, 1991: 7). Oğuz Tekin'e göre "Para, esas olarak alışverişte ya da ticarete kullanılan bir değer ölçüsü, değişim ve ödeme aracıdır" (Tekin, 1998: 3). Buradaki tanımlar, paranın üç temel işlevi olarak kabul edilen değer ölçüsü, değişim aracı ve değer deposu olmaya atıfta bulunur.

Ancak bu tanımlarda paranın kendisi ile işlevleri birbirine karıştırılmakta veya işlevleri üzerinden bir para tanımı yapılmaktadır. İşlevleri üzerinden tanımlandığında genelgeçer bir para kavramına ulaşılamaz. Örneğin Dalton, "para, para nesnelere hizmet ettiği kullanımlar dışında tanımlanabilir bir öze sahip değildir ve bunlar, her bir ekonomiyi karakterize eden işlem modlarına bağlıdır" diyerek para kavramına

değil, sürekli değişebilen kullanım biçimlerine veya işlevlerine odaklanır ve cümlenin devamında “Soyut ölçü kadar somut bir öge olarak ‘para, paranın yaptığı şeydir” (Dalton, 1965: 62) diyerek bir totolojiye düşer. Bu nedenle paranın kendisi ile işlevlerini birbirinden ayırmak gerekir.

Çünkü para, işlevlerinin işaret ettiği kadar çok daha karmaşık bir kurumdur. Öncelikle “paranın ‘kökenlerini’ ortaya çıkarmaya çalışmak, teorik bir çerçeve bağlamına yerleştirilmedikçe neredeyse kesinlikle imkânsız veya en azından yanlış yönlendirilmiş bir çabadır” (Tymoigne ve Wray, 2005: 1). “Bunun nedeni paranın doğasıdır. Arkeologlar buldukları nesnelere para olarak tanımlayamazlar, çünkü para belirli bir ayırt edici nesne değil, belirli bir fikrin uygulandığı herhangi bir nesnedir” (Cribb, 2004: 80).

Yapısalcı bir yaklaşım sergileyen Karl Polanyi, parayı semantik (anlamsal) bir sistem olarak kabul eder ve ona göre “biçimsel bir açıdan bakıldığında para, dil ya da yazıyla çarpıcı bir paralellik sunar. Her üçü de ilgili sistemlerin öğeleri olarak sesleri, karakterleri veya nesnelere kullanmanın doğru yolunu belirleyen kurallar koduyla düzenlenen ayrıntılı anlamsal sistemlerdir” (Polanyi, 1977: 97-98). Bu nedenle para olarak kabul edilen nesneden ve paranın işlevlerinden yola çıkarak bir para tanımı yapmak yerine *para fikrine* odaklanmak, daha anlaşılır ve tutarlı bir para tanımının ve teorisinin geliştirilmesine yardımcı olacaktır.

Bu amaca odaklanan devlet ve kredi teorisyenleri, parayı hesap birimi veya değer ölçüsü olması üzerinden tanımlamıştır. Keynes’e göre “Para kuramının birincil kavramı, borçların, fiyatların ve genel satın alma gücünün ifade edildiği hesap parasıdır (money of account)” (Keynes, 2019: 3). Para ile hesap parası arasında ayırım yapan Keynes, ikincinin tanım ya da isim, birincinin ise o isme karşılık gelen şey olduğunu belirtir. Keynes’e göre aradaki fark, “İngiltere kralı (her kim ise o kişi) ile Kral George arasındaki gibidir” (Keynes, 2019: 3). Keynes bu ayrımı yaparak paranın kendisi ile işlevlerini birbirinden ayırmak istemiştir.

“Paranın madeni para veya başka herhangi bir meta olarak tanımlanması, kavramsal bir kategori hatasıdır” diyen Ingham’a göre “Para, yaygın olarak kabul edilen bir ödeme aracı olan bir hesap birimiyle ifade edilen standart bir soyut değer ölçüsünden oluşur” (Ingham, 2004: 212-213).

Benzeri bir yaklaşım, paranın sadece bir kredi olduğu iddiasından gelir. Innes, parayı kredi olarak, krediyi de satın alma gücü diye tanımlar. Innes’a göre “Altın ya da gümüş değil, kredi, tüm insanların aradığı ve edinilmesi tüm ticaretin amacı ve nesnesi olan tek mülktür. ... Kredi ve borcun altın ve gümüşle hiçbir ilgisi yoktur ve hiçbir zaman da olmamıştır” (Innes, 2004: 31-32).

Para teorisinin son dönemdeki önemli isimlerinden Randall Wray’a göre para, fiziksel niteliklerine ve işlevlerine göre tanımlanamaz. “Para bir hesap birimi olarak tanımlanır. Tüm parasal ekonomilerde değer sosyal ölçüsü hâline gelen soyut bir ölçü birimidir” (Wray, 2012: 8). Bu yaklaşımda hesap parası kavramı, paranın işlevini değil kendisini tanımlamaya yöneliktir. Devlet ve kredi teorilerini sentezleyen Wray’a göre “madeni paralar, tıpkı çetele gibi, sadece tacın borcunun belirteçleriydi. ... Ekonomistlerin değerli madeni paralara ve piyasa değişimine aşırı odaklanması o zaman yersiz görünüyordu. Anahtar kavram borçtur ve özellikle devletin tebaasına vergi borcu yüklemeye kabiliyetidir” (Wray, 2002: 47).

Polanyi’ye göre ağırlık ve uzunluk ölçülerinden farklı olarak bir değer ölçüsü olan para, belirli bir nesnenin ne kadar ağır veya uzun olduğunu değil, değerinin bizim için ne kadar büyük olduğunu tespit eder (Polanyi, 1977: 97-98). Ağırlığın tespitinde ölçü birimi olarak kilogramın veya uzunluğun tespitinde metrenin kullanılması gibi değer tespitinde de ölçü birimi olarak para kullanılır. Çeşitli dönemlerde deniz kabuğu, inci, arpa, koyun, gümüş, altın gibi araçlar ölçü birimi olarak kullanılmıştır. Ancak bunlar, maddi varlıklarıyla para olarak piyasada işlem görmeden önce ölçü birimi olma fikri, bu varlıklara yüklenmiştir.

Bu tanımlardaki hesap birimi veya değer ölçüsü olma niteliği de aslında paranın işlevlerinden biridir. Metalizm teorisi, değişim işlevi üzerinden bir para tanımı yaparken devlet ve kredi teorisyenleri de bir başka işlev olan hesap birimi veya değer ölçüsü üzerinden bir tanım yapmıştır.

Ancak para, esasta insan düşüncesinin bir ürünüdür (Aristoteles, 2014: 114), yani toplumsal bir mutabakatla herhangi bir varlığa belirli bir fikrin yüklenmesidir (Cribb, 2004: 80). Parayı para yapan, maddi varlığından ve işlevlerinden önce üstlendiği bu fikirdir. Diğer bütün malların değerinin ölçüldüğü veya hesap edildiği referans birim, aslında malların sahip olduğu değeri temsil eder. Bu nedenle para, belirli bir sembol üzerinden değer temsil edilmesidir. Semboller tarih boyunca değişebilmiştir ancak değer temsilini sabit kalmıştır. İşte değişen sembollere karşılık değişmeyen temsiliyet, para nesnesi ile para kavramı arasındaki farkı oluşturur.

Bir para olgusu bütün yapıtaşlarına bölünecek şekilde analiz edildiğinde üç ayrı unsur olduğu görülür. Birincisi bütün malların sahip olduğu *değer*dir. İkincisi bu değerın temsil edildiği *semboldür*. Üçüncüsü de değer ile sembol arasında kurulan *temsiliyet* ilişkisidir. Buradaki sembol, para nesnesini; temsiliyet ise para kavramını ifade eder. Buradan hareketle farklı bir para tanımı yapılabilir ve buna göre para, değeri temsil eden *semboldür*. Ancak herhangi bir sembolün para rolü oynayabilmesi için üzerinde toplumsal mutabakatın sağlanması veya yasal olarak kabul edilmesi gerekir. Devletin dışında hiçbir kurumun veya kişinin alacağı karar, toplumsal mutabakatı sağlamayacaktır. Bu nedenle Knapp, “Para, kanunun yarattığıdır” (Knapp, 1924: 1) diyerek yasama yoluyla belirlenmeyen hiçbir sembolün para olarak kabul edilemeyeceğini belirtir. Buradan hareketle para tanımı şöyle yenilenebilir: *Para, değeri temsil eden yasal semboldür*.

3.2. Paranın İşlevleri

Para, değeri temsil eden yasal sembol olarak tanımlandıkça bu tanımın içinde yer almayan ancak paranın gördüğü işler veya para kullanımının doğal sonucu olan işlevler ortaya çıkacaktır.

Paranın işlevlerinden birincisi, *hesap birimi* (*unit of account*) veya *değer ölçüsü* (*measure of value*) olmasıdır, çünkü değerın kendisinde temsil edildiği bir sembol, kaçınılmaz olarak değer ölçüsü hâline gelecek veya bütün değerlerin tespit edildiği bir hesap birimi olacaktır. Örneğin “bir gömlek veya bir ayakkabı şu kadar Türk Lirası’dır” diyerek ilgili metanın değerini parayla ölçmüş veya standart bir birim üzerinden hesaplamış oluruz. Ancak bu hesaplama, paranın işlevlerinden biridir, yoksa devlet ve kredi teorilerinin iddia ettiği gibi paranın tanımını vermez.

Paranın bir diğer işlevinin de ödeme (*payment*) olduğu kabul edilir (Samuelson ve Nordhaus, 2010: 33). “Ödeme, ölçülebilir nesnelerin (değişkenlerin) teslim edilmesiyle bir yükümlülüğün yerine getirilmesidir” (Polanyi, 1977: 102). Paranın kökeninde “başlık parası, çeyiz, baş parası, hasar ödemeleri ve ceza ödemeleri” gibi toplumsal yükümlülüklerin bulunduğu öne sürülmüştür (Weber, 1950: 236). Para, öncelikle bu tür ödemeleri yapma ihtiyacını karşılar (Eagleton ve Williams, 2011: 304).

Paranın bir başka işlevi de *değişim aracı* (*medium of exchange*) olmasıdır. Ödeme işlevinde para, vergi gibi belirli bir yükümlülüğün yerine getirilmesinde kullanılırken değişimde ise bir meta karşılığında değiş tokuş edilir. Yani ödemedeki yükümlülüğün yerine, değişimde meta gelir. Değişim işlevi, ticarete ve özellikle uluslararası ticarete vurgu yapar. Ancak bu işlev, Polanyi gibi bazı isimler tarafından daha özel bir anlamda antik Yunan veya Batı’yla özdeşleştirilmiştir.

Hâkim literatür paranın *değer deposu* (*store of value*) işlevine de sahip olduğunu kabul eder. Hatta Marjinalist okuldan Jevons, paranın bu işlevinin diğer işlevlerinden önce geldiğini öne sürer ve parayı, değer deposu işlevi üzerinden tanımlar (Ferguson, 2012: 26). Ancak bu işlev, para kavramı ile para nesnesi arasında ayırım yapılmamasının yanıltıcı bir sonucudur. Klasik metalizm parayı, içsel değere sahip olan bir maden olarak kabul ettiğinden paranın değeri depoladığını varsaymıştır. Bugün de altın, elmas gibi değerli madenler, içsel değerleri itibarıyla bir değer deposudur (Dalton, 1965: 48), ancak burada değeri depolayan, para değil değerli madendir. İtibari kâğıt paranın yaygın olduğu bugünkü koşullarda paranın değeri depoladığı söylenemez, çünkü kâğıdın içsel değeri çok düşüktür.

Paranın temel işlevlerinden birinin depolamak değil *değeri taşımak* (*carry of value*) olduğu söylenebilir. Örneğin İstanbul’dan Ankara’ya taşınacak olan bir yük, karayolu aracıyla taşınabileceği gibi demiryolu veya havayolu aracıyla da taşınabilir. Burada taşıyıcı araç ile taşınan yük arasında kesin bir ayırım vardır veya ikisi birbirleriyle özdeş değildir. Bu örnekteki taşıyıcı araç para nesnesini, taşınan yük ise değeri temsil eder. Araçlar değişebilir ama yük sabittir. Benzer şekilde para olarak kabul edilen araçlar altın, gümüş, kâğıt olarak değişebilir ama değişmeyen, onun taşıdığı değerdir. Parayı değer deposu olarak kabul eden metalist teoriye göre araç ile taşıdığı yük birbirleriyle özdeştir. Buna göre aracın kendisi değerlidir, çünkü araç ile yük arasında ayırım yapılmaz.

Paranın değeri taşınması, söz konusu değeri farklı zaman ve mekânlara aktarabilme imkânı verir. Örneğin elimizde bir milyon TL tutarında bir kâğıt paranın olmasının anlamı, aynı tutarda bir arabaya veya başka bir varlığa sahip olabileceğimiz anlamına gelir. Üstelik bu değeri hemen bugün harcamayıp gelecekte istediğimiz bir anda kullanma imkânı da bulunmaktadır. Bu ise geleceğin belirsizliklerine karşı bir sigorta işlevi görmektedir. Keynes’in ifadesiyle “Paranın önemi, esasen bugünle gelecek arasında bir bağ kurmasından kaynaklanmaktadır” (Keynes, 2010: 252).

Paranın ölçme, ödeme, değişim ve taşıma olmak üzere dört klasik işlevinin yanı sıra modern dönemde ortaya çıkan işlevleri de vardır. Para miktarının ve faiz oranının değiştirilebilmesi, farklı teşviklere yol açarak ekonomi üzerinde etkide bulunabilmektedir. Böylece para, iktisadi faaliyetleri yönlendirebilen ve gelirlerin kişiler arası dağılımını değiştirebilen bir işlev üstlenmiştir (Aren, 1991: 9). Buna da paranın *düzenleme (regulation)* işlevi denebilir.

Paranın birtakım nitelikleri de vardır. Jevons, bir para olması gereken nitelikleri tanınırlık, faydalılık, taşınabilirlik, bölünebilirlik, dayanıklılık, değer istikrarı ve homojenlik olarak ifade eder (Davies, 2002: 47). Çünkü bu niteliklere sahip olmayan bir para nesnesi, kendinden beklenen faydayı sağlayamayacaktır.

3.3. Para Teorileri

Paranın ne zaman icat edildiği, paranın tanımıyla doğrudan irtibatlı olduğu gibi paranın tanımı da para teorisiyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle bu kısımda para teorileri üzerinde durulacak ve buradan hareketle paraya ilişkin genel bir kavrayışa ulaşılmaya çalışılacaktır.

Para konusundaki teoriler *metal, devlet ve kredi* olarak üç başlık altında toplanmaktadır. Bunlar içerisinde en yaygın olanı, Aristo ve Adam Smith'in de içinde bulunduğu isimler tarafından savunulan paranın metal teorisi veya metalizmdir.

Metalist teorinin temel varsayımlarından ilki, paranın değerli madenden oluştuğudur. Nitekim metalizm kavramı da metal/madenden gelir¹. 20. yüzyıla kadar paranın değerli madenlerden yapılması, para ile değerli madenleri birbiriyle özdeşleştirmiştir. Bu teoriye göre para, öncelikle bir madendir ve değerini, sahip olduğu madenden alır. Altın, gümüş, bakır gibi madenlerin hem kendi (içsel) değeri vardır hem de para olarak kullanılır. Bu yaklaşımda paranın üzerinde, madenin ayarını ve ağırlığını belirten bilgiler vardır, çünkü paranın değeri, maden değerinden kaynaklanır (Schumpeter, 2006: 60). Ancak metalizme adını veren bu varsayım, özellikle Bretton Woods sisteminin sona ererek itibari paraya geçildikten sonra geçerliliğini yitirmiştir. Bu nedenle söz konusu teori revize edilerek paranın değişim aracı olmasına vurgu yapılmıştır.

Paranın içsel değere sahip bir maden veya değişime aracılık eden herhangi bir nesne olduğu iddiası, onun temel işlevinin değişim olmasını gerektirir. Metalizme göre paranın temel işlevi değişimdir ve diğer işlevleri bundan kaynaklanır. Bu nedenle Ludwig von Mises, bu yaklaşımı katallaktik (değişim için) olarak adlandırır (Schumpeter, 2006: 60).²

Bu varsayıma göre para, takasın sınırlılıklarını aşmak amacıyla üretilmiştir. Paranın icat edilmediği veya kullanılmadığı dönemlerde mal alışverişi takas şeklinde yapılmış, mal ile başka bir mal değiş tokuş edilmiştir. Aristo'nun takas içgüdüğü dediği durumu Menger daha da detaylandırarak metalizmin bu yaklaşımını ortaya koymuştur (Hudson, 2020: 51).

Heinsohn ve Steiger, piyasa merkezci yaklaşımı mülkiyet kavramı üzerinden ortaya koyar. Buna göre sadece Yunan ve Roma toplumları mülkiyete dayalı toplumlardır ve para, mülkiyet kurumu dikkate alınmadan anlaşılabilir (Heinsohn ve Steiger, 2002: 72). Benzeri bir yaklaşımı Dalton da sergiler ve ona göre parayı ortaya çıkaran, Avrupa-Amerika toplumlarının kapitalist piyasa sistemidir (Dalton, 1965: 61).

---

¹ Türkçe literatürde metal kavramı, ses benzeşmesinden olsa gerek, yanlış bir biçimde meta (paranın meta teorisi) olarak kullanılabilen ve metalizmin metadan kaynaklandığı, bir anlamda metaizm olduğu varsayılmaktadır. Metalizmin İngilizce karşılığı metallism'dir ve motamot çevrilirse metalcilik veya madencilik anlamına gelir. Hâlbuki meta kelimesi Arapçadır ve ticaret malı anlamındadır. Klasik metalizmde para, değerli madendir, yani bir anlamda metadır, ancak herhangi bir meta değil, sadece değerli metal olan bir metadır. İtibari paraya geçildikten sonra metalizm teorisi, parayı değerli maden olarak kabul etmekten vazgeçmiş ve değişim aracı olarak tanımlamıştır. Buradaki değişim aracı, içsel değeri olan bir meta değil, herhangi bir nesne anlamındadır, yoksa içsel değeri olmayan veya çok düşük olan itibari parayla çelişkiye düşecektir.

² Metalizm teorisindeki maden vurgusu ortadan kalktıktan sonra bu yaklaşıma *takas* (barter) ve *materyalizm* gibi adlar verilmiştir. Nitekim Einzig, iki temel okulu materyalist ve nominalist diye adlandırır (Einzig, 1966: 410).

Ancak çivi yazısının çözümlenmesi sonrasında paranın kökeninin bilinen tarihten binlerce yıl önceye götürülmesi, para (money) ile sikke (coin) arasında ayırım yapılmasına yol açmıştır (Tymoigne ve Wray, 2005: 5). Bu durum, metalizmin para kavramının sikkeyle sınırlandırılmasına yol açarak teoriyi zayıflatmış veya klasik metalizmi para teorisi olmaktan çıkararak *sikke teorisine* dönüştürmüştür. Bunu aşmak amacıyla *değerli madenden herhangi bir nesneye* geçiş yapılmış, ancak temel bir unsurunun revize edilmesi, teorinin insicamını bozmuştur, çünkü teorinin diğer varsayımları da bununla yakından ilişkilidir.

Metalizmin temel bir çelişkisi de paranın, devletten bağımsız bir şekilde değişim amacıyla piyasa güçleri tarafından üretildiğini iddia ederken paranın varlığını devletin resmî damgasına bağlamasıdır (Menger, 2009: 51). Bu iki tutum birbiriyle çelişkilidir ve bunu metalist teoriyi savunanların pek çoğunda görmek mümkündür. Ancak bu çelişkiyi aşmak için para ile sikke ayırımına başvurulmuş fakat sikke öncesi, ilkel para olarak adlandırılarak yine odak noktası olarak sikke korunmuştur (Einzig, 1966: 192).

Değişimi merkeze alması nedeniyle metalizmle yakından ilişkili bir yaklaşım olan K. Polanyi'nin *genel amaçlı (all-purpose)* ve *özel amaçlı (special purpose)* para ayırımına burada değinmek gerekir. Polanyi, paranın ödeme, ölçme ve saklama işlevlerinin yanı sıra *değişim (exchange)* işlevinden de bahseder ve değişim işlevinin diğer işlevleri de içinde barındırdığını ve bu nedenle bu işleve sahip olanları genel amaçlı para, işlevlerden sadece birinin veya birkaçının kullanımına sahip olanları ise özel amaçlı para olarak tanımlar. Sümer, Babil, Asur, Hitit ve Mısır'da özel amaçlı para kullanımının yaygın olduğunu ve değişim amaçlı olmadığını ifade eder. Buna karşın antik Yunan'da paranın değişim işlevine sahip olduğunu belirtir (Polanyi, 1977: 97-122).

Parayı dile benzeten Polanyi'ye göre bir dil sisteminde tüm sözlü seslerin ve alfabedeki harflerin hepsinin her türlü kelimedede kullanılmaya müsait olması gibi modern para da genel amaçlıdır ve paranın bütün işlevlerini yerine getirir. Buna karşın ilkel veya özel amaçlı para, ya hesap birimi ya ödeme aracı ya da değer deposu olarak paranın işlevlerinden sadece birini karşılar. Bir nevi fiillerin, isimlerin, sıfatların her birinin alfabedeki ayrı harflerden meydana geldiği bir dil gibidir (Polanyi, 1977: 99).

Polanyi'nin burada yaptığı ayırım, tarihteki ekonomik sistemleri karşılıklık (reciprocity), yeniden dağıtım (redistribution) ve değişim (exchange) üzerinden açıklamasıyla (Polanyi, 1977: 35-38) ilişkilidir. Polanyi, değişim kavramını antik Yunan'daki iktisadi modeli açıklamakta kullanır, buna karşın Merkez³ ve Doğu'daki sistemi ise yeniden dağıtım olarak adlandırır.

Polanyi'nin genel yaklaşımı, daha önce başka isimler tarafından da benzer kavramlarla ifade edilmiştir. Marx'ın Asyatik ve feodal üretim tarzları ile Weber'in patrimonial ve feodal toplum kavramları veya ikilikleri, Polanyi'de yeniden dağıtım ve değişim olarak karşımıza çıkar. Ayrıca A. Smith'in "piyasanın görünmez eli" kavramı Polanyi'de "fiyat yapıcı piyasaların kendi kendini düzenleyen sistemi" (Polanyi, 1977: 124) olarak kendini gösterir. Polanyi'ye göre antik Yunan'daki değişim sisteminde "toprak ve emek, arz-talep-fiyat mekanizmasıyla belirlenir." Ancak antik Yunan ve Roma'nın bir köleci sistem olduğu, toplumun önemli bir kısmının özgürlüğünü kaybederek köle hâline getirildiği ve bütün bir ekonominin kölelerin sırtından işlediği hatırlanırsa bir piyasanın olmadığı da anlaşılır, çünkü emeğin özgür olmadığı bir ortamda piyasanın varlığından bahsedilemez.

Daha doğrusu karşılıklık çerçevesinde işleyen simetrik (adil) bir piyasa yerine asimetrinin (sömürünün) egemen olduğu veya bir başka ifadeyle mülk sahiplerinin hegemonyası altına girmiş bir piyasadan söz edilebilir⁴. Polanyi, böylesi bir *asimetrik piyasanın* sadece Batı'da görüldüğü hususunda haklıdır, ancak simetrik piyasanın değil.

³ Merkezî Dünya, genellikle *geniş Ortadoğu* diye adlandırılan bölgeyi ifade eder. Bu bölge, batı-doğu hattında Kuzey Afrika çöllerinden Moğolistan bozkırlarına, kuzey-güney hattında da Sibirya ormanlarından Hint Okyanusu'na kadar olan bölgedir (Ayyıldız, 2022: 249).

⁴ Bu noktada Braudel'in piyasa ile kapitalizm arasında yaptığı ayrımı hatırlamak gerekir. Arz ve talebin belirlediği fiyat mekanizması, paranın kullanıldığı bütün ekonomilerde vardır, çünkü "Gümüşün fiyatı, toprağın, emeğin, tüm yiyeceklerin ve ticaret eşyasının fiyatı hiçbir zaman serbestlikten başka bir durumda olmadı: bugüne kadar hiçbir yasal sınırlama, hiçbir özel anlaşma onları köleleştirmeye muvaffak olamamıştır" (Braudel, 1996: 124).

John F. Henry'nin vurguladığı gibi yeniden dağıtım sisteminde ekonomik değerin sadece küçük bir kısmı vergi olarak devlete aktarılır ve daha sonra bunlar memur maaşı, güvenlik giderleri ve altyapı harcamaları olarak topluma geri döner. Ekonominin bütününe veya büyük bir kısmının yeniden dağıtıma tabi tutulduğu iddiası, hayatın gerçekleriyle uyuşmadığı gibi empirik verilerle de yanlışlanmıştır (Henry, 2004: 91).

Hudson, Polanyi'nin aksine, M.Ö. 2100'lü yıllarda III. Ur döneminde ürünlerdeki mevsimsel rekolte düşüklüğü nedeniyle tahıl fiyatlarının yükseldiğini belirtir. Buradan hareketle söz konusu dönemde arz-talep-fiyat mekanizmasının geçerli olduğunun görüldüğünü vurgular (Hudson, 2004: 110). Powell ise "Antik Asur ticaretinin esas olarak arz ve talep temelinde işlediğine dair ikna edici kanıtlar" (Powell, 1999: 5) bulunduğunu belirtir. Polanyi'nin iddialarını yedi başlık altında özetleyen Powell, her birini değerlendirerek bunların ya açıkça yanlış olduğunu ya da yanlış yoruma veya yanlış anlamaya dayandığını ifade eder (Powell, 1999: 9) ve Polanyi'nin piyasa ekonomisi kavramı hakkında "açıklamaktan çok kafa karıştırıyor" (Powell, 1999: 8) yorumunda bulunur.

Metalizm, içsel değere sahip olan paranın piyasa güçleri tarafından değişimi kolaylaştırmak amacıyla üretildiğini öne sürer. Ancak G.F. Knapp, *The State Theory of Money* adlı eserinde, asker gibi kamu görevlilerine maaşlarını ödemek ve ödenen bu maaşları vergi olarak tekrar toplayabilmek için paranın devlet tarafından geliştirildiğini iddia eder ve bunu çartalizm olarak adlandırır (Knapp, 1924: 25). Nitekim Knapp'a göre para, devletin bir yaratığıdır.

Latince *bilet* anlamına gelen *charta* kelimesinden Knapp tarafından türetilen çartalizm kavramı, paranın içsel bir değere sahip olmadığını ifade eder. Bu yaklaşıma göre para, antik Mezopotamya ve Mısır'da devletin ortaya çıkmasından sonra devlet tarafından üretildi ve paranın ne olduğuna devlet karar verdi (Muzio ve Robbins, 2017: 48).

Knapp, para biriminin zamanla değiştiğine dikkati çeker. Örneğin belirli bir zamanda para birimi olarak altın kabul edilirken başka bir zamanda gümüş veya kâğıdın onun yerine geçtiğini belirtir. Bu nedenle belirli bir malzemeden yapılsa da paranın herhangi bir malzemeye bağlı olmadığını öne sürer (Knapp, 1924: 43).

Schumpeter, Knapp'ı eleştirerek, "Devletin böyle bir eyleminin o ödeme jetonunun veya biletin değerini belirleyeceğini iddia etseydi, ilginç ama yanlış bir önermede bulunmuş olurdu" demektedir ve Knapp'ın teorisini "saçma" bularak "paranın değerine ilişkin metalci olmayan bir teori geliştirmekte tamamen başarısız" (Schumpeter, 2006: 1056-1057) görür. Ancak Schumpeter'in bu eleştirisi, paranın iki farklı değeri arasında ayırım yapmamasının bir sonucudur.

Bu zamana kadar sadece Schumpeter değil, başkaları tarafından da paranın iki değeri arasında ayırım yapılmamıştır. Paranın iki farklı değerinin birincisi *kaynak değeri*, ikincisi de *işlem değeri* olarak adlandırılabilir. Kaynak değeri, para olma değeridir, yani herhangi bir nesnenin para olmasıyla elde ettiği değerdir. Kaynak değeri, aynı zamanda belirli bir nesneyi para hâline getiren kim olduğu sorusunun cevabını verir. İşlem değeri ise piyasadaki kullanımı sırasında paranın edindiği değerdir ve bunu nihayetinde arz-talep çerçevesinde piyasa belirler.

Örneğin Türkiye'de Türk Lirası'ndan Yeni Türk Lirası'na geçilmiş, sonra da tekrar Türk Lirası'na geri dönmüştür. Bu geçişlerden sonra eski paranın temsil değeri kalmamış, değersiz bir varlığa dönüşmüştür. Nihayetinde Yeni Türk Lirası'nın bir kâğıt parçasına dönüşmesi ve aynı zamanda Türk Lirası'nın para olarak kabul edilmesi, piyasa tarafından değil, 08.02.2008 tarihinde yürürlüğe giren 5083 sayılı yasayla gerçekleşmiştir. Türk Lirası'nın işlem değeri ise 01.01.2009 tarihinden itibaren piyasadaki arz-talep mekanizmasıyla belirlenmiştir.

Ancak gerçekte işlem değeri bile bütünüyle piyasa tarafından belirlenmez. Çünkü Merkez Bankası, politika faizi ve diğer işlem araçları üzerinden paranın değerini yönlendirir. Politika faizi, paranın getirisini belirleyerek değerini etkilemektedir. Dolayısıyla paranın işlem değeri, Merkez Bankası tarafından belirlenen çerçeve içerisinde piyasada oluşur.

Bugünkü itibari paranın da gösterdiği gibi, paranın kaynak değerini devlet, işlem değerini ise Merkez Bankası'nın güdümünde piyasa belirler. Schumpeter, Knapp hakkındaki eleştirisini işlem değeri için söylüyorsa bütünüyle değil sadece kısmen haklıdır, ancak kaynak değeri için iddia ediyorsa isabetli değildir. Knapp -her ne kadar kendisi de bu ayrımı yapmamışsa da- paranın işlem değil, kaynak değerinden bahseder.

“Bugün çağdaş paraların tümü, tartışmasız çartalıstır” diyen Keynes’e göre “Devlet, öncelikle, sözleşmede isme ya da tanıma uygun şeyin ödenmesini mecbur tutan kanuni otorite olarak devreye girer” (Keynes, 2019: 4). Devletin bu rolü, para olarak kabul edilen sembolün piyasadaki yaygınlığını sağlar. Dolayısıyla devletin kanuni otorite olarak devreye girmediği bir piyasada herhangi bir sembol, para işlevi göremeyecektir. Paranın ilk ortaya çıktığı dönemlerde olmasa da sonraki yüzyıllarda devletin sembollerinden biri, para basmak olmuştur ve bu yönüyle para ile devlet, neredeyse birbiriyle özdeşleşmiştir.

Piyasada kısmen para işlevi gören çok sayıda sembol bulunabilir ancak herhangi bir sembolün tüm toplum tarafından kabul edilip ölçmede, ödemede, değişimde, taşımada ve düzenlemede kullanılması, ancak devletin garantisine olur. Devlet, vergi ödemelerinin hangi sembol(charta/bilet)le yapılacağını kararlaştırır ve bundan sonra söz konusu sembol, özel işlemlerde de kullanılmaya başlar (Wray ve Bell, 2004: 12).

Paranın doğasına ilişkin üçüncü teoriyi ise Innes’in kredi teorisi oluşturmaktadır. Knapp’ın parayı, itibari değeri olan bir bilete benzetmesi gibi Innes da jetona benzetir. Bu yaklaşıma göre paranın içsel bir değeri yoktur. Bir bilet veya jetonun değeri, yapıldığı malzemeden değil, temsil ettiği satın alma gücünden kaynaklanır. “Para, değer ölçüsüdür, ancak onu değere sahip olarak kabul etmek, paranın değerinin, yapıldığı maddenin değeri tarafından belirlendiği görüşünün kalıntısıdır ve bir tiyatro biletini, performans ile karıştırmak gibidir” (Wray, 2002: 56).

Kredi teorisinin önemli isimlerinden Graeber’e göre paranın kaynağı, malları takas etme ihtiyacı değil, insanların borçlanmasıdır. Kişiler, borçlarını takip edebilmek için önce bir hesap parası ürettiler, madeni para ise çok daha sonra ortaya çıktı (Graeber, 2011: 40).

Devlet ve kredi teorisyenlerinin temel bir iddiası da paranın, takasın sınırlılıklarını aşmak amacıyla geliştirilmediği, hatta tarihte bir takas ekonomisinin olmadığıdır (Polanyi, 1977: 77; Wray, 2012: 9; Schumpeter, 2006: 61). Çünkü bir ölçü biriminin olmadığı durumda metanın değeri, bir başka meta üzerinden belirlenecektir. Örneğin yüz metanın olduğu bir piyasada her bir meta, diğer doksan dokuz meta ile ayrı bir değişim kuruna sahip olacaktır. Dolayısıyla yüz metalık bir piyasada, diğer metaların da kombinasyonu yaklaşık beş bin (tam olarak 4.950) ayrı değişim kuru ortaya çıkacaktır. Bin metanın olduğu bir piyasada ise yaklaşık yarım milyon (tam olarak 499.500) değişim kuruna ihtiyaç vardır. Piyasadaki meta sayısı arttıkça işlemlerin yapılabilmesi için gerekli olan değişim kurunun sayısı da katlanarak artacaktır. Bir piyasada bu kadar kurun olması ise matematiksel olarak imkânsızdır. Empirik verilerin yanı sıra matematiksel hesaplama da tarihte bir takas ekonomisinin olmadığını gösterir (Davies, 2002: 15-16; Muzio ve Robbins, 2017: 45-46).

Borçlanmalar veya krediler ise devlet, tüccar ve özel şahıslar tarafından yapılabilmektedir. Kredide önemli olan veya onu mümkün kılan, krediyi ihraç edene olan güvendir. Herkes borçlanmak ister ancak sadece güvenilir olanlar borç bulabilir. Piyasadaki en güvenilir kreditor de devlettir, çünkü neyin para olduğunu belirlediği gibi ihtiyacı olduğu kadar para basabilmektedir. “Dolayısıyla para teorisini devlet teorisinden ayırmak imkânsızdır” (Wray, 2002: 50).

3.4. Paranın Tarihi Gelişimi

Paranın tanımı, işlevleri ve para teorileri kısaca açıklandıktan sonra tarihî süreç içerisinde paranın gelişimini ortaya koymak, şimdiye kadarki konuların daha açık bir biçimde anlaşılmasına yardımcı olacağı gibi paranın ne zaman icat edildiği konusunun netleştirilmesine de katkıda bulunacaktır. Daha önce tanımlandığı gibi para, değeri temsil eden yasal semboldür ve bu tanımdan hareketle paranın doğuşu ve gelişimi ele alınacaktır.

Para, her ne kadar Keynes’e göre buzullar arası dönemlerin cennetsel aralıklarına uzanıp sisler arasında kaybolursa (Keynes, 2019: 13) da nihayetinde insan toplumlarına ait bir kurumdur ve tarihi de insanlıkla sınırlıdır. Bu noktada insanlığın ne zaman başladığını belirlemek önemlidir. Bu hususta farklı ölçüler kullanılmakla birlikte insanı hayvandan ayıran temel ölçü üretimdir ve bunun tarihi de tarım ve hayvancılıkla başlar. Avcılık-toplayıcılık bir üretim değil, hayvanların besin toplama biçimidir. Etçil hayvanlar avcılıkla, otçul hayvanlar da toplayıcılıkla besinlerini temin ederler (Ayyıldız, 2022: 195-196). Dolayısıyla insanlık tarihi, yaklaşık olarak M.Ö. 10 binli yıllara dayanır ki paranın tarihi de daha eskilere uzanmaz.

Yaklaşık 12 bin yıllık insanlık tarihi, M.Ö. 10 binli yıllarda tarım ve hayvancılıkla başlayan Üretim Devrimi (kredi para), M.Ö. 5 binli yıllarda madencilik gelişmesiyle gerçekleşen sanayinin doğuşu (mal para), M.Ö. 3500’lü yıllarda suyun kanallar aracılığıyla kontrol altına alınıp tarımda kullanılmasıyla ortaya çıkan Sulama

Devrimi (madeni para), M.S. 18. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi (temsili para) ve 20. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Bilgi Devrimi'nden (itibari para) geçerek bugünlere gelmiştir (Ayyıldız, 2022: 184). Paranın tarihi, bu temel dönüşümlerle birebir ilişkilidir.

Paranın tarihî gelişimini ele almadan önce *önpara* ve *para* ayrımı yapmak gerekir. Bu ayrım, daha çok ilkel-modern şeklinde ele alınmış ancak ilkel kavramı, insanlık öncesini ima ettiği için tercih edilmemiş, bunun yerine tam teşekküllü bir paranın öncesini ifade etmek için ön eki kullanılmıştır. Herhangi bir meta, kullanım değerinin ötesine geçip temsil değeri edindiğinde önparaya dönüşmüş olur, ancak bu temsiliyet henüz yasallıkla desteklenmemiştir. Bir başka ifadeyle önpara, yukarıda verilen para tanımını bütünüyle karşılamayan ve özellikle devlet otoritesinin onayına ve dolayısıyla geniş bir toplumsal kabule sahip olmayan para kullanımlarını ifade eder. Bunlar ise kredi para ve mal paradır. Buna karşın yukarıda tanımı verilen anlamda parayı ise madeni para, sikke ve kâğıt para oluşturmaktadır.

İnsanlığın ilk dönemini oluşturan Üretim Çağı, yaklaşık beş bin yıl (M.Ö. 10.000-5.000) sürmüştür. Bu dönemde ağırlıklı köylerde yaşanmış, çapa tarımı ve hayvancılık yapılmış; taş, ağaç, toprak ve kemikten eşyalar üretilmiş ve malların el değiştirmesi para değil ağırlıklı hediyeleşme (Mauss, 1934: 59) ve kredi üzerinden yürütülmüştür.

Bu dönemdeki metanın değiş tokuşunun, kazancı azamileştirmek yerine serveti eşitlemek amacıyla olduğu ve gelenekler tarafından belirlendiği iddia edilmiştir (Wray, 2002: 43). Ancak bu yaklaşım, tarihin, komün mülkiyetinden antik Yunan ve kapitalizmde görülen özel mülkiyete doğru ilerlediği inancının bir sonucudur. Hâlbuki bireysel çıkar ve bunun doğurduğu özel mülkiyet, Üretim Devrimi'nden itibaren vardır. Tabii bu durum, toplumsal dayanışma amacıyla diğerkâm davranışları dışlamaz. Dolayısıyla diğerkâm davranışlar olmakla birlikte bireysel serveti artırma güdüsü, bu dönemde yapılan işlemlerin asıl belirleyicidir.

Bu dönemde mal değişimi, çoğunlukla kredi üzerinden yürütülüyordu. Birinden bir mal alındığında karşılığında eşdeğeri olan başka bir mal vermek yerine bir tarafın borcu, diğer tarafın alacağı olarak kayıt altına alınıyor veya el değiştirmeler, kredi üzerinden yürütülüyordu. Alacak ve borçlar, somut bir ölçü nesnesi yerine ilgili meta üzerinden kaydediliyordu. Örneğin Ahmet'in Mehmet'e beş ölçek buğday borcu varken Mehmet'ten iki çömlek alacağı bulunmaktaydı. Ahmet ile Mehmet, toplumsal dayanışma adına, kredilerini hediyeye dönüştürebilir ve herhangi bir alacak-verecek bakiyesi kalmayabilirdi. Bu dönemde ekonomi, toplumsal dayanışma adına kredilerin silinmesiyle, yani hediyeleşmeyle veya silinmek istenmediğinde de kredi üzerinden yürütülmekteydi. Takas ekonomisi varsayımının iddia ettiği gibi beş ölçek buğday ile iki çömlek, birbirine eşitlenerek takas edilmiyordu. Yazı ve rakamın olmaması dolayısıyla kredi veya borç hafızada tutuluyordu ve yazıya dökülmemiş kredi, değerini temsilini sağlıyor ve bir *kredi parası* ürettiyordu.

Bu dönemde temel yerleşim biriminin köy olması itibarıyla nüfus yoğunluğu ve el değiştirme işlemleri, ortak bir ölçüyü zorunlu kılacak düzeyde gelişmemişti ve olanlar da kabile dayanışması içerisinde karşılıklı güvene dayalı hediyeleşme, bu olmadığı da kredi üzerinden yürütülmekteydi. Graeber, beş bin yıl öncesine götürmekteyse de kredinin tarihi, çok daha eskilere, Üretim Devrimi'ne kadar gitmektedir, ancak bu tarih, sisler arasında kaybolacak kadar da uzak değildir.

Bakır madenin M.Ö. 5 binli yıllarda işlenmeye başlaması ve sonrasında altın, gümüş, kurşun, kalay, demir gibi madenlerin katılımıyla bir sanayi sektörünün doğduğu söylenebilir. Madencilik imkân verdiği zanaatçılığın gelişmesi, köylerin büyüyerek kasabaların (ilçelerin) ortaya çıkmasını sağlamış ve bu durum, yerel alışverişi de teşvik etmiştir.

Madencilik, zanaatın ve yerel alışverişin geliştiği bu dönemde artan el değiştirme işlemlerinin bir sonucu olarak meta için ortak bir ölçü belirleme ihtiyacı doğmuş ve bu amaçla pek çok mal, paranın bazı işlevlerini görmüştür. Buğday, arpa, tuz, inci, fildişi, deniz kabuğu, kahve çekirdeği, koyun, sığır gibi kendi başına bir değeri olan mallar ölçü birimi veya hesap parası olarak kullanılmıştır. Tymoigne ve Wray'ın belirttiği gibi "paranın yazıdan önce geldiği tahmin ediliyor, çünkü yazının en eski örnekleri para borçlarının kayıtları gibi görünüyor" (Tymoigne ve Wray, 2005: 1).

Önpara icat edilmeden önce, yukarıda sayılan diğer emtianın yanı sıra bakır, altın, gümüş gibi madenler, sahip oldukları değer üzerinden mal olarak alınıp satılmış ve ancak belli bir süre sonra önpara hâline gelmiştir. Altın ve gümüş, özellikle süs eşyası olarak bir değere sahiptir. Aynı şekilde bakır madeni sanayide hammadde olarak bir değer taşımaktadır ve bu madenden çeşitli mallar üretilmektedir. Gerek süs eşyası gerekse

hammadde olarak bir kullanım değerine sahip olmak ile değeri temsil etmek arasında önemli bir fark vardır. İşte söz konusu madenler, kullanım değerinin ötesine geçip temsil değeri edindiğinde veya değeri temsil eden bir sembol olduğunda önparaya dönüşmüş olurlar. Ancak mal para, otorite tarafından onaylanmaması ve böylece genelgeçer bir kullanıma sahip olmaması dolayısıyla bugünkü anlamda para olarak değerlendirilemez (Samuelson ve Nordhaus, 2010: 458).

Bu dönemde suçlular tarafından zarar görenlere yapılan ceza ödemeleri olan *wergild*, toplumsal bir kurum olarak ödeme sisteminin standartlaştırılmasının ilk oluşumu olarak değerlendirilmiştir. Grierson'dan Ingham ve Wray'a kadar pek çok isim, paranın *wergild* sisteminden evrimleştiğini veya bunun, paranın erken kullanımlarından biri olduğunu öne sürmüştür (Tymoigne ve Wray, 2005: 2; Ingham, 2002: 25-26).

Tarihin önemli bir dönemeci de M.Ö. 3500 yıllarında yaşanmıştır. Yazının bulunması nedeniyle tarihin başlangıcı olarak kabul edilen bu dönem, asıl olarak sulamalı tarımın yapılması yönüyle önemlidir. Bu nedenle söz konusu dönüşüm, Sulama Devrimi olarak adlandırılabilir (Ayyıldız, 2022: 211).

İlk medeniyetlerin geliştiği, ilk şehirlerin kurulduğu, devletin ilk kez ortaya çıktığı, ilk yazının, ilk rakamın icat edildiği, astronomi, matematik, tıp gibi bilim dallarının temellerinin atıldığı antik Mezopotamya (Kramer, 2002), aynı zamanda paranın icat edildiği coğrafyadır (Tymoigne ve Wray, 2005: 6). Madeni paralar (metallic money), para tanımını bütünüyle karşılaması nedeniyle bugün kabul edilen anlamda paradır ve paranın tarihi, madeni paranın kullanılmasıyla bu dönemde başlamıştır (Powell, 1999: 23).

Nitekim kredi teorisinin önemli isimlerinden Graeber, kitabının isminde de belirttiği gibi paranın veya kredi parasının tarihini beş bin yıl öncesine götürmektedir. Devlet tezini ortaya koyan Knapp'a göre yazı ve rakam gibi para da devletin gelişmesiyle varlık sahasına çıkmıştır. Bunun tarihi de antik Mezopotamya'da Sümerlerin M.Ö. 3500 yıllarında kurduğu ilk şehir devletlerine kadar geriye gider.

Mezopotamya'da M.Ö. 3500'lü yıllarda Sulama Devrimi'nin sağladığı verimlilik artışı, ihraç edilebilecek bir katma değer ürettiği gibi bunun karşılığında bölgede olmayan maden ve kereste gibi emtianın ithaline de imkân tanımıştır. Madenlerin Mezopotamya'ya ithal edilmesi ve karşılığında çeşitli emtianın ihracı, uluslararası ticareti geliştirmiş ve bu ticarete standart bir temsil değerinin belirlenmesini teşvik etmiştir (Veenhof, 1999: 55; Hudson, 2020: 46). Weber'e göre "Genel bir mübadele aracı olarak paranın işlevi, dış ticaretten kaynaklanır. Kaynağı, bazı durumlarda, Tell-el-Amarna tabletlerinde Mısır ve antik Doğu'da görüldüğü üzere, diğer toplumlarla yapılan düzenli bir ticarettir" (Weber, 1950: 3).

Dış ticaretin parayı doğurmasının nedeni, farklı toplumlar arasında ortak bir sembol bulma gereğidir. Her bir toplum, birbirinden oldukça farklı ve yerel koşulların belirlediği semboller geliştirmiştir ancak yerel sembollerle uluslararası ticaret yapılamaz. Farklı toplumların kabul edebileceği ortak bir sembol, madeni paranın yaygınlaşmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Ancak bu dönemde önparanın terk edilip paraya geçilmesi, sadece ölçme, ödeme, değişim ve taşıma işlevlerine değil, bunlarla birlikte otoritenin onayından veya yasal güvenceye sahip olmasından kaynaklanır. Metalist teori, önparadan paraya geçişi, otoritenin damgasına bağlamaktadır. Hâlbuki otoritenin onayı, *damgadan önce bir yasayla* kendini göstermiştir ve yasa, damgadan daha güçlü bir göstergedir. Lidya ve antik Yunan'da paranın üzerine vurulan ve çeşitli hayvan figürlerini içeren damganın ne olduğu hakkında farklı yorumlar bulunmaktadır. Üstelik bu damgalar, tüccarlara da ait olabilmektedir. Ancak bir yasa, sadece devlet tarafından çıkarılır ve yasanın işaret ettiği anlam hususunda bir belirsizlik söz konusu değildir. Bu nedenle *önparayı paraya dönüştüren, damga değil yasadır*.

Mezopotamya'da devletin ortaya çıkışının başlıca göstergelerinden biri vergilendirilmedir. Başlangıçta her türlü ürünün belli bir oranı vergi olarak toplanmıştır. Ancak devlet hazinesinin zamanla buğdaydan koyuna, kumaştan bakıra, meyveden süs eşyasına kadar üretilen her ürünle dolması, işlem maliyetlerini artırdığı gibi toplanan emtianın etkin bir biçimde değerlendirilmesini de zora sokmuştur. Bu zorluğu aşabilmek amacıyla ortak bir ölçü belirleme ihtiyacı doğmuştur. Temel ihtiyaç maddesi olmasının yanı sıra çiftçilik yapan bir toplum için kolay ulaşılabilir olması nedeniyle buğday ve arpa ölçüsü cinsinden genel bir standart geliştirilmiştir. Zaten mina, şekel, lira, stater ve sterlin gibi para birimlerinin hepsi, erken dönem tahlül ölçü birimleridir (Wray, 2002: 43).

Gümüşün para olarak kullanımına dair ilk kanıtlar M.Ö. 24. yüzyıla kadar gitmektedir (Bulgarelli, 2011: 43). Lagaş şehrinin son beyi Urukagina (M.Ö. 2378-2371) döneminde yazılan belgelerde kamu arazisinin özel

kişilere kiralanması karşılığında alınacak ödemelerin listesi bulunmaktadır. Bu ödemeler arpa, keçi ve gümüş cinsinden belirtilmiştir. Ödemeler içerisinde ise daha çok gümüş tercih edilmiş ve gümüş biriminin standardı belirlenmiştir. Bunlar yaklaşık yarım kiloluk mina, bunun altmışta biri olan şekel (yaklaşık 8,3 gr.) ve şeklinin yüz seksende biri olan tane (0,046 gr.) olarak tespit edilmiştir (Cribb, 2004: 85). Dolayısıyla yeni arkeolojik keşifler sonucunda daha erken bir döneme tarihlenebilme ihtimali bulunmakla birlikte, madeni paranın veya paranın ilk kez *Lağaş Beyi Urukagina* (M.Ö. 2378-2371) tarafından icat edildiği söylenebilir.

Bugün Louvre Müzesi'nde bulunan Akad Sultanı Maniştusu'ya (M.Ö. 2270-2255) ait bir anıtta sultanın satın aldığı toprakların tahıl ve gümüş değerleri belirtilmiş, bunun yanı sıra yün, yağ, köle ve bakır aletler gibi menkul malların fiyatı da sadece gümüş olarak verilmiştir (Einzig, 1966: 203). Bu anıt, sadece gümüşün para olarak kullanıldığını değil, aynı zamanda toprak ve emeğin piyasa fiyatının oluştuğunu ve bunun da arz-talep yasasına göre belirlendiğini sergiler.

III. Ur döneminde şehrin beyi Ur-Nammu'nun (M.Ö. 2112-2095) hazırladığı kanunlarda çeşitli cezalar para cinsinden belirlenmiştir. Örneğin yalancı şahitlik yapanların cezası on beş şekeldir. Çivi yazısına dayalı belgelere göre antik Mezopotamya'da ağırlıkla gümüşe dayalı paranın vergi, ceza, ödül, tazminat, ücret, kredi, faiz, nakit olarak ödemelerde kullanıldığı ve bunların yasalarla belirlenmiş standartlara sahip olduğu anlaşılmaktadır (Cribb, 2004: 99). Bütün bu işlemlerde ödeme aracı olarak kullanılması, kaçınılmaz olarak değişimde de kullanılmasını getirmiş ve böylece hem yerel hem de uluslararası ticarete kullanılan bir değişim aracı olmuştur (Hudson, 2000: 317).

Daha sonraki dönemlerde, özellikle M.Ö. 18. yüzyıldaki Hammurabi Kanunları'nda gümüş paradan sıklıkla bahsedilmiş ve üstelik para ekonomisinin gelişmişliğinin bir sonucu olarak -yüzde yirmilere varan- faiz oranları yaygın bir biçimde uygulanmıştır (Ferguson, 2012: 29; Bulgarelli, 2011: 39). M.Ö. 2. binyılın başlarından kalma arkeolojik buluntulardan anlaşıldığı üzere gümüşler belli ölçülerde kesilerek uzun çubuklar hâline getirilmiş ve bu çubukların uçları birleştirilerek standart ölçülerdeki gümüş halkalar elde edilmiştir (Childe, 2009: 138). Bu dönemde genellikle tapınak diye adlandırılan ancak darphane veya merkez bankası gibi çalışan kamu kurumları bulunmaktadır ve bunlar, standart ölçülere göre kesilmiş gümüş paranın piyasada tedavülünü sağlamıştır (Eagleton ve Williams, 2011: 1-7).

3.4.1. Sikkenin İcadı ve Lidya İddiası

Para, yasal bir ödeme aracı hâline geldikten belli bir süre sonra loncalar ve tüccarlar tarafından damgalanmaya başlamıştır. Bu damgada paranın ağırlığı, ayarı, parayı damgalayanın unvanı ve bunların yanı sıra birtakım figürler yer alabilmiştir. Nihayetinde damgalama işini devlet üstlenmiş ve para, zamanla devlet otoritesinin sembollerinden biri olmuştur. Belirli bir standarda sahip, resmî otorite tarafından damgalanan ve değerli madenden üretilen paraya ise sikke denmiştir (Tekin, 2009: 179).

Metalist teoriyi sürdürenler, parayı (money), sikke (coin) olarak kabul etmekte ve bunun da M.Ö. 7. yüzyılda Lidyalılar tarafından icat edildiğini öne sürmektedir (Cameron, 1993: 35-36; Tekin, 1998: 5; Yükçü ve Gönen, 2014: 34). Bunun yanı sıra devlet ve kredi teorisini benimseyenler arasında bile Lidya iddiası oldukça yaygındır (Wray, 2002: 44; Einzig, 1966: 217). Hâlihazırda hâkim olan yaklaşıma göre Lidyalılar, değerli madenleri damgalayarak modern parayı icat etmiştir. Bu iddia; *damgalama, elektron hammaddesi ve Lidya'nın öncülüğünden* oluşan üç temel unsurunun sorunlaştırılmasıyla ele alınacaktır.

Damgalamayla söz konusu madeni parayı tartma ve maden bileşimini veya ayarını kontrol etme ihtiyacının kalmadığı, paranın artık tartılarak değil sayılarak el değiştirdiği ve bunun da paraya olan güveni artırarak piyasadaki dolaşımı hızlandırdığı öne sürülmüştür (Aristo, 1975: 21; Elliott, 2020: 69).

Ancak Weber'in ifade ettiği gibi 13. yüzyıla kadar para imalatı tamamen el işiydi ve on ile on iki zanaatkarın elinden geçmesi gerekiyordu. İlkel tekniğin bir sonucu olarak en hassas sikkelerin bile ağırlıkları önemli ölçüde değişiyordu. Öyle ki modern dönem gelişmiş İngiliz tekniği altında bile değişkenlik oranı yüzde on düzeyindeydi. Piyasa ise bu değişkenliğe sikkeleri tartarak cevap veriyordu. Yani modern zamanlara kadar sikkeler sayılmıyor, tartılıyordu. Ağırlık açısından güvenilir bir sikke ancak 17. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıktı (Weber, 1950: 242-243).

Lidya dönemindeki sikkeler, iddia edilen aksine, belirli bir standarda sahip değildir ve Innes'a göre "Bu madeni paraların boyutları ve ağırlıkları o kadar farklı ki neredeyse hiçbiri birbirine benzemiyor ve hiçbiri

ayar belirtisi göstermiyor” (Innes, 2004: 17). Ayrıca Eagleton ve Williams’a göre “Örneklerin bu denli geniş bir yelpazeye yayılmasının nedeni, tümüyle anlaşılabilmiş değildir ve bu durum, para basma işinin belli bir otoritenin elinde olduğu fikriyle çelişir gibi görünmektedir” (Eagleton ve Williams, 2011: 14).

Nitekim Keynes, Lidya krallarının döktükleri sikkelerin “gösteriş gayreti” olduğunu ifade eder: “Maden parçalarına mühür basmak, sadece kendi yöresinde caka satma, kendini duyurma ya da vatanseverlik dışında önem taşımıyordu” (Keynes, 2019: 9). Keynes, sadece damgalamanın değil, genel olarak sikkenin, para tarihinde bahse geçecek bir öneminin olmadığını belirtir. Çünkü devlet parasına geçiş, sikkeden çok önce olduğu gibi itibari paranın tedavüle girmesi de ondan çok sonradır (Keynes, 2019: 9).

Lidyalılar sikkeyi, elektron madeninden M.Ö. 7. yüzyılda üretmiştir. Elektron ise altın ve gümüş başta olmak üzere diğer madenlerin de içinde yer aldığı bir alaşımdır. Bu ise elektronun, saf olmayan bir maden bileşimine sahip olduğunu gösterir. Her bir elektron sikkesinin içerisinde farklı miktar ve oranlarda altın, gümüş, bakır, kalay gibi madenlerin olması, elektron alaşımının standart bir ayarının veya bileşiminin olmadığını göstermektedir. Innes’in de ifade ettiği gibi “Bazıları yüzde 60’tan fazla altın içerirken aynı kökene sahip olduğu bilinen diğerleri yüzde 60’tan fazla gümüş içerir ve bu uçlar arasında her derece alaşım vardır. Bu yüzden muhtemelen sabit bir değer özüne sahip olamazlar” (Innes, 2004: 17). Aynı kökene sahip olanlarda veya aynı kaynaktan çıkanlarda bile bu derece farklılaşma varken farklı kökenlere sahip olan veya farklı yetkililer tarafından basılan sikkelerde çok daha fazla çeşitlilik bulunmaktadır. Birinde altın, diğerinde gümüş, bir başkasında bakır ağırlıklı olan ve ayarının tam olarak bilinemediği bir madenin, sırf üzerinde Lidya Krallığı’nı temsil eden bir aslan figürü olması nedeniyle ticari işlemleri kolaylaştırdığı veya sikkenin icadını sağladığı iddiası, oldukça dayanaksızdır. Bu zamana kadar *ayarsızlığın sembolü* olan elektron alaşımının sorunlaştırılmaması ve üstelik sikkenin icadına referans gösterilmesi ise oldukça ilginçtir⁵.

Bu noktada Keynes’in yukarıda alıntılanan ifadesini tekrar vurgulamakta fayda var: “Maden parçalarına mühür basmak, sadece kendi yöresinde caka satma, kendini duyurma ya da vatanseverlik dışında önem taşımıyordu.” Kısaca bir nesnenin para hâline gelmesinde damganın belirleyici bir rolü olmadığı gibi madeni paranın standartlaştırılmasının elektron madeniyle de bir ilişkisi yoktur.

Lidya’da madeni paranın resmî otorite tarafından damgalanmasının hem ağırlık hem de ayar açısından bir standartlaşma sağlamadığı görülmektedir. Bununla birlikte madeni paraların ilk kez Lidyalılar tarafından damgalandığı iddiası da temelsizdir.

Bu iddiaya ilk kez kaynaklık eden Herodot’un anlattığı, yeterince güçlü değildir, çünkü Lidyalılar hakkındaki söz konusu ifade oldukça ihtiyatlıdır: “Bizim bildiklerimiz içinde ilk olarak altın ve gümüş para basan ve kullanan ve ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler bunlardır” (Herodot, 1973: 56). İşte Lidya iddiasının yayılmasına ve arkeolojik araştırmaların yeni bulgularına rağmen varlığını sarsılmaz bir biçimde sürdürmesine yol açan cümle budur ve Herodot’ta bu iddiayı destekleyecek başkaca tek bir kelime bile yoktur.

Herodot’un söz konusu cümlesinde -bu zamana kadar göz ardı edilen- “ilk olarak ufak tefek ticaret işlerine girişenler”in de Lidyalılar olduğu söylenmekte ve bu ifadeden, ticaretin de Lidyalılar tarafından icat edildiği sonucu çıkmaktadır. Hâlbuki bu iddianın yanlış olduğu bilinmektedir, çünkü Lidyalılardan binlerce yıl önce antik Mezopotamyalılar, bırakın ufak tefek ticaret işleri yapmayı, uluslararası ticareti geliştirmiştir. Herodot’un Lidyalılar hakkındaki *ilk tüccar ve paranın ilk mucidi* olma iddiası, aynı derecede geçerliliğe veya geçersizliğe sahiptir. Aslında ilk tüccar ve paranın ilk kullanıcısı olma iddiası, Herodot’un içinde bulunduğu Ege dünyası için geçerlidir. Fakat bu iddia modern dönemde evrenselleştirilerek bütün dünya için geçerli olduğu kabul edilmiştir ki bu tutum, Batı merkeziliğin tipik bir örneğidir.

Ancak söz konusu iddia sahipleri bile sikkenin diğer toplumlar tarafından icat edildiğini bir şekilde ifade etmiş, fakat her nasılsa icat etme şerefi yine de Lidyalılara bırakılmıştır. Örneğin Davies, sikkenin ilk kez Çin’de M.Ö. 12. yüzyılda ortaya çıktığını kabul eder, ancak bu toplumda yeterince kullanılmadığını belirterek

---

⁵ Eagleton ve Williams bu soruna dikkat çeker ancak açık bir tutum almaz (Eagleton and Williams, 2011: 17). Buna karşın Babil’de “M.Ö. ikinci ve birinci bin yıllara ait satış ve borç sözleşmeleri, ödemeyi tipik olarak 7/8 saflıkta gümüşle belirtirdi (21 karat eşdeğeri olan 0,875 saflık derecesi)” (Hudson, 2020: 54). Yani antik Yunan’da ayarı belirsiz elektron madenleriyle işlem yapılmadan en az bin yıl önce Babil’de gümüş, belli bir ayar üzerinden işlem görmekteydi.

mucitlik vasfını yine Lidyalılara atfeder: “Nihayetinde ‘sikkeyi’ ilk çıkararak Çin olmasına rağmen, paranın sunduğu imkânlar, bir kez icat edildikten sonra gelişiminin çok daha hızlı ilerlediği Batı dünyasındaki kadar tam olarak kullanılmadı” (Davies, 2002: 56). Ayrıca “Çin dışı madeni paranın nasıl, ne zaman ve nerede ‘icat edildiği’ sorusuna dönersek...” (Davies, 2002: 61) diyerek paranın Çin’de icat edildiğini kabul eder ama buna rağmen yine de Çin dışında bir mucit arar.

Üstelik Merkezî Dünya’da resmî damgalı paranın kullanımı da Lidyalılara ait değildir. Einzig, devlet tarafından mühürlenmiş külçelerin M.Ö. 2250-2150 arasında Kapadokya’da kullanıldığını belirtir (Einzig, 1966: 209). Michael Mann’e göre Doğu Akdeniz bölgesinde kral veya tüccarlar tarafından damgalanmış değerli madenler, MÖ 1100 ile 600 arasında yaygın bir biçimde kullanımda olmuştur. Bu bölgenin tüccar halkları olan Fenikeliler ile Aramlılar, damgalı madenleri para olarak kullanmaktaydı (Mann, 2012: 231).

Antik Mezopotamya’da resmî damgalı madeni paranın yani sikkenin kullanımda olduğu başka yazarlarca da ifade edilir. Wray’a göre “Tapınak, hizmeti için haraç veya ücret ödemesinde damgalı madeni kabul ettiğinde, depolama maliyetleri azaldı. Tapınaklar, sahtecilerle başa çıkmak için sonunda damgalı değerli madenlere geçti” (Wray, 2012: 14). Hudson’a göre “sikkelerin basılmasından çok önce, madeni paranın ağırlıklarını, ölçülerini ve kalitesini kutsallaştıran ve denetleyen tapınaklardı” (Hudson, 2000: 307). Einzig ise “Lidya’nın sözde sikke icadından yaklaşık 1.500 yıl önce, Babil’deki gümüş külçeler birçok durumda tapınağın ayarını garanti ettiği varsayılan tanrının imajı veya üst yazısı ile damgalanmıştır” (Einzig, 1966: 205) demektedir ve “Andrae, MÖ 14. ve 13. yüzyıllarda Asur’un başkenti olan Asur’da, sanki para birimi olarak kullanılmak üzere damgalanmış kurşun yığınları buldu” (Einzig, 1966: 207) diye devam etmektedir.

Bu örnekler daha da çoğaltılabilir ve Lidya öncesinde madeni paranın tüccarlar, loncalar (Weber, 1950: 242) ve devletler tarafından damgalandığı, Herodot için olmasa da bizim için artık kesin bir bilgidir. Dolayısıyla Lidyalıların para tarihine katkısı, paranın icadı olmadığı gibi resmî olarak damgalanması, yani sikkenin icadı da değildir. Bu nedenle Lidyalılar ne parayı icat etmiş ne ilk kez damgalanmış ne de resmî damgalamanın mucidi olmuştur. Sadece Batı tarihinde paranın ilk kullanıcısı olmuşlardır ve bu nedenle ancak paranın Batı tarihinde bir yere sahiptir⁶.

Son zamanlarda paranın icadı konusunda Lidya iddiası zayıflamaya başlamıştır. Graeber’in de ifade ettiği üzere sikkenin, eş zamanlı olarak ve birbirinden bağımsız şekilde Çin, Kuzeydoğu Hindistan ve Batı Anadolu’da icat edildiği artık bilinmektedir (Graeber, 2011: 212; Grierson, 1975: 8). Ancak söz konusu tarihin daha da gerilere çekilmesi ve gerçek mucitlerine hak ettikleri payenin verilmesi gerektiği açıktır.

Madeni paranın yerini ise kâğıt para almıştır. Kâğıt paralar, altın gibi değerli madenler karşılığında basılıyorsa bunlara *temsîlî kâğıt para* denilmektedir ve bu adlandırma, değerli madenleri temsil ettiğini gösterir. Buna karşın herhangi bir karşılığı olmadan basılıyorsa *itibari kâğıt para* olarak adlandırılır. Sanayi Devrimi’nin hemen sonrasında 19. yüzyılın başından itibaren altına endeksli kâğıt para, yani temsîlî para ortaya çıkmakla birlikte Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra sistemde sorunlar baş göstermiş ve nihayetinde itibari paraya geçilmiştir.

Paranın tarihindeki son önemli değişiklik, Bilgi Devrimi diye adlandırılan ve 20. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen dönemde gerçekleşmiştir. ABD dolarının ve dolayısıyla diğer ülke paralarının altına endeksli olmaktan çıktığı veya Bretton Woods sisteminin sona erdiği 1971 yılından beri, dünyadaki paraların büyük kısmı artık itibari kâğıt para niteliğindedir. Bugün itibarıyla piyasaya sürülen kâğıt paraların herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır ve bunlara kaynak değerini veren, ilgili devletlerdir. Bununla birlikte paranın işlem değeri ise Merkez Bankası’nın yönlendirmesi altında piyasadaki arz-talep dengesiyle belirlenmektedir (Aren, 1991: 31).

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bugün antik döneme ilişkin bilgi birikimi, Herodot ve Aristo’nun sahip olduklarına göre oldukça artmıştır. Özellikle antik Mezopotamya’da kullanılan çivi yazısının çözümlenmesi ve arkeolojik çalışmaların yapılması, pek çok konuyu açıklığa kavuşturmuştur. Bu nedenle mevcut bilgilere dayanarak yeni bir para tarihi

---

⁶ Anadolu’nun yerli halklarından olmaları itibarıyla Lidyalıların Batı içerisinde değerlendirilmesi bile tartışmaya açık bir konudur.

yazılabilir ve elbette yeni bir para tanımı da yapılabilir. Zaten paranın devlet ve kredi teorileri, söz konusu keşiflerin bir sonucudur, ancak bu teoriler de para konusuna bütünüyle tatmin edici açıklamalar getirememiştir.

Gerek metalist gerekse devlet ve kredi teorisyenleri, parayı işlevleri üzerinden tanımlamıştır. Hâlbuki paranın kendisi ile işlevleri birbirinden farklıdır. Bir para tanımı, işlevlerini değil kendisini açıklamalıdır. Bu makalede yeni bir para tanımı yapılmıştır ve buna göre *para, değeri temsil eden yasal semboldür*. Böylece işlevlerine ve herhangi bir nesneye başvurulmayan bir para tanımı önerilmiştir.

Mevcut literatür, paranın işlevlerinden birinin değer deposu olduğunu kabul eder ancak bu işlev, para kavramı ile para nesnesi arasında ayırım yapılmamasının yanıltıcı bir sonucudur. Para, değeri depolamaz sadece *taşır* ve bu durumu, hammaddesi kâğıt olan itibari para açık bir biçimde göstermektedir. Yeni Türk Lirası'ndan Türk Lirası'na 2009 yılında geçildiğinde eski paranın bir değeri kalmamıştır veya sadece kâğıt değeri kalmıştır. Hâlbuki altın, gümüş ve elmas gibi değerli madenler, değeri depolar ama Türk Lirası gibi itibari paralar ise sadece taşır.

İşlevleri ve herhangi bir nesne üzerinden tanımlandığı için paranın temel kavramının temsiliyet olduğu görülmemiştir. Burada önerilen para tanımıyla *temsil değeri* kavramına ulaşılmıştır. Herhangi bir meta, sahip olduğu kullanım değerinin ötesine geçip temsil değeri edindiğinde önparaya dönüşür.

Bir değerli madeni para haline getiren niteliğin, damga olduğu kabul edilmiştir. Hâlbuki damgayı devletler gibi tüccarlar ve loncalar da basabilmiştir. Ayrıca damganın anlamı hususunda farklı görüşler de bulunmaktadır. Ancak yasanın anlamı açıktır ve doğrudan devleti işaret etmektedir. Bu nedenle *herhangi bir değerli madeni paraya dönüştüren damga değil yasadır*.

Para teorisi, para kavramına odaklanmadığı ve işlevlerinden bağımsız bir para tanımı yapmadığı için paranın iki farklı değere sahip olduğunu fark edememiştir. Bu iki farklı değer, bu makalede *kaynak değeri* ve *işlem değeri* olarak adlandırılmıştır. Paraya kaynak değerini veren devlettir, işlem değeri ise Merkez Bankası'nın yönlendirmesi altında arz-talep yoluyla piyasa tarafından belirlenir. Bu iki değer arasında ayırım yapılmadığı için *klasik metalizm*, paranın işsel değere sahip olduğunu iddia ederken *modern metalizm*, bu değerlerin piyasa tarafından belirlendiğini öne sürer.

Metalizm, paranın değerli madenden oluştuğu varsayımından ve bununla yakından ilişkili çıkarımlardan bütünüyle kurtulamamıştır. Üstelik Merkezî Dünya'ya ilişkin, piyasanın veya değişimin olmadığı gibi oryantalist önyargıları aşamamıştır. Devlet ve kredi teorileri de parayı, aksi yöndeki bütün çabalarına rağmen, işlevleri üzerinden tanımlamayı sürdürmüştür.

Paranın Lidyalılar tarafından icat edildiğine dair hipotez, Herodot'tan itibaren tekrarlanmaktadır. Ancak antik Mezopotamya'ya ilişkin elde edilen bulgular, bahsi geçen anlayışı yıkmıştır. Buna karşın para ile sikke ayrımı yapılmış, sikke öncesi ilkel para diye vasıflandırılarak modern paranın sikke olarak Lidyalılar tarafından icat edildiği söylemi sürdürülmüştür. Bu çalışmada para teorisine ve ilgili literatüre hâkim olan bu iddianın temel dayanakları olan *damgalama*, *elektron hammaddesi* ve *Lidya'nın öncülüğü* varsayımları sorunlaştırılmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi herhangi bir değerli madeni paraya dönüştüren damga değil yasadır. Üstelik resmî otorite tarafından damgalanan değerli maden, yani sikke, Lidyalılardan önce antik Mezopotamya'da ve Çin'de damgalanarak değişim de dahil çeşitli işlemlerde kullanılmıştır. Elektron madeni, farklı madenlerden oluşan bir alaşımdır ve *ayarsızlığın sembolü* olarak paraya kaynaklık edemez. Çünkü para, piyasada tedavülde olabilmesi için belirli bir standardı gerektirir. Damgalama, elektron hammaddesi ve Lidya'nın öncülüğü hakkında yapılan analizde Lidyalıların, paranın yanı sıra sikkenin de mucidi olmadıkları ortaya konulmuştur.

Mevcut bilgilerimiz ışığında açıkça söylenebilir ki temsil değerine sahip olan, yasayla tespit edilen, standardize edilmiş, değişim de dahil çeşitli işlemlerde toplumun bütün kesimleri tarafından kullanılan para, tarihte ilk kez M.Ö. 24. yy'da Lagaş Beyi Urukagina tarafından icat edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Aren, S. (1991). *Para ve Para Politikası*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik*, İstanbul, Say Yayınları.
- Aristoteles. (1975). *Politika*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Ayyıldız, Y. (2022). *Klasik Dönem Osmanlı Üretim Sistemi Kavram-Tarih-Yapı*, İstanbul, Beyan Yayınları.
- Battilossi, S., ve Yago, K. (2020). Introduction: New Research in Monetary History - A Map, Battilossi, S., Yago K. ve Cassis, Y. (Ed.), *Handbook of the History of Money and Currency*, Singapore, Springer, 1-43.
- Braudel, F. (1996). *Medeniyet ve Kapitalizm*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Bulgarelli, O. (2011). Financial and Economic Activity in Mesopotamia, Barjamovic, G. (Ed.), *Akkade is King*, Nederlands Instituut, 37-55.
- Cameron, R. (1993). *A Concise Economic History of the World*, Oxford University Press.
- Childe, G. (2009). *Tarihte Neler Oldu*, İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- Cribb, J. (2004). The Origins of Money, Evidence from the Ancient Near East and Egypt, Crapanzano, G. (Ed.), *La Banca Premonetale*, Milan, Art Valley Association, 79-122.
- Dalton, G. (1965). Primitive Money, *American Anthropologist*, 44-65.
- Davies, G. (2002). *A History of Money*, Cardiff, University of Wales Press.
- Eagleton, C., ve Williams, J. (2011). *Paranın Tarihi*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Einzig, P. (1966). *Primitive Money*, Oxford, Pergamon Press.
- Elliott, C. P. (2020). The Role of Money in the Economies of Ancient Greece and Rome, Battilossi, S., Yago, K. ve Cassis, Y. (Ed.), *Handbook of the History of Money and Currency*, Singapore, Springer, 67-86.
- Ferguson, N. (2012). *Paranın Yükselişi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Graeber, D. (2011). *Debt the First 5,000 Years*, Melville House.
- Grierson, P. (1975). *Numismatics*, Oxford University Press.
- Grierson, P. (1977). *The Origins of Money*, London, The Athlone Press.
- Heinsohn, G., ve Steiger, O. (2013). *Ownership Economics*, London, Routledge.
- Heinsohn, G., ve Steiger, O. (2002). The Property Theory of Interest and Money, Smithin, J. (Ed.), *What is Money*, London, Routledge, 67-100.
- Henry, J. F. (2004). The Social Origins of Money: The Case of Egypt, Wray, R. (Ed.), *Credit and State Theories of Money*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 79-98.
- Herodot. (1973). *Herodot Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Hodgson, G. M. (2002). *How Economics Forgot History*, New York, Taylor and Francis.
- Hudson, M. (2020). Origins of Money and Interest: Palatial Credit, Not Barter, Battilossi, S., Yago, K. ve Cassis, Y. (Ed.), *Handbook of the History of Money and Currency*, Singapore, Springer, 45-67.
- Hudson, M. (2004). The Archaeology of Money: Debt versus Barter Theories of Money's Origins, Wray R. (Ed.), *Credit and State Theories of Money*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 99-127.
- Hudson, M. (2000). The Development of Money-of-Account in Sumer's Temples, Hudson, M. ve Wunsch, C. (Ed.), *Creating Economic Order*, Maryland, CDL Press, 303-331.
- Ingham, G. (2004). The Emergence of Capitalist Credit Money, Wray R. (Ed.), *Credit and State Theories of Money*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 173-222.
- Ingham, G. (2002). Babylonian Madness: On the Historical and Sociological Origins of Money, Smithin, J. (Ed.), *What is Money?*, London, Routledge, 16-41.

- Innes, A. M. (2004). What is Money?, Wray, R. (Ed.), *Credit and State Theories of Money*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 14-49.
- Keynes, J. M. (2010). *Genel Teori*, İstanbul, Kalkedon Yayınları.
- Keynes, J. M. (2019). *Para Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.
- Knapp, G. F. (1924). *The State Theory of Money*, London, Macmillan.
- Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer'de Başlar*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi*, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- Mauss, M. (1934). *Hibe*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Menger, C. (2009). *On the Origins of Money*, Alabama, Ludwig von Mises Institute.
- Muzio, T. D., ve Robbins, R. H. (2017). *An Anthropology of Money*, London, Routledge.
- Neuman W. L. (2020). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- North, D. C. (2010). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, İstanbul, Sabancı Üniversitesi.
- Polanyi, K. (1977). *The Livelihood of Man*, New York, Academic Press.
- Powell, M. A. (1999). Monies, Motives, and Methods in Babylonian Economics, Dercksen, J. G. (Ed.), *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia*, Leiden, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 5-23.
- Samuelson, P. A., ve Nordhaus, W. D. (2010). *Economics*, Boston, McGraw-Hill.
- Schumpeter, J. A. (2006). *History of Economic Analysis*, London, Routledge.
- Smith, A. (1997). *Ulusların Zenginliği*, İstanbul, Alan Yayıncılık.
- TDVİA, (2009). Sikke, Cilt 37, TDVİA, İstanbul, 179-184.
- Tekin, O. (1998). *Eskiçağda Para*, İstanbul, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Tymoigne, E., ve Wray, R. (2005). Money: An Alternative Story, *Working Paper*, (45), 1-30.
- Veenhof, K. R. (1999). Silver and Credit in Old Assyrian Trade, Dercksen, J. G. (Ed.), *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia*, Leiden, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 55-84.
- Weber, M. (1950). *General Economic History*, Illinois, The Free Press.
- Wray, R. (2012). Introduction to an Alternative History of Money, *Working Paper*, New York, Levy Economics Institute of Bard College, (717), 1-50.
- Wray, R. (2002). Modern Money, Smithin, J. (Ed.), *What is Money?*, London, Routledge, 42-66.
- Wray, R., ve Bell, S. (2004). Introduction, Wray, R. (Ed.), *Credit and State Theories of Money*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 1-13.
- Yükçü, S., ve Gönen, S. (2014). Anadolu'da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (7), 28-48.